

KATERYNA NOVIKOVA
WSGE Józefów

Naśladownictwo vs wyjątkowość: wybrane cechy cywilizacji radzieckiej w dziele Siergieja Kara-Murzy

Historia Związku Radzieckiego, opisana i przeanalizowana z wielu różnych punktów widzenia, znalazła się na łamach ogromnej ilości opracowań naukowych i nienaukowych, dzieł pisanych, mówionych i filmowych, analiz mniej lub bardziej obiektywnych oraz mocno subiektywnych. „Sowa Minerwy wylatuje o zmroku, nigdy o świcie” — stwierdził Hegel o tym, że mądrość następuje po wydarzeniach. Gdy Związek Radziecki przestał istnieć jako państwo, pojawiły się jednak analizy i dzieła, które nie tylko opisują jego istotę czy próbują bezstronnie przeanalizować przebieg dziejów. Są też dzieła, które zawierają dużą dawkę nostalgii czy nawet ideologii. Podobnym, ciekawym dziełem wydaje się *Cywilizacja radziecka* Siergieja Kara-Murzy, który w tej oraz w wielu innych publikacjach przedstawia i rozwija specyficzne, choć nie niespotykane w obecnej rosyjskiej myśli społeczno-politycznej i ideologicznej, spojrzenie na istotę rzeczywistości.

Postać i dzieła Siergieja Kara-Murzy przyciągają uwagę również ze względu na to, że nie jest on profesjonalnym historykiem czy socjologiem. W jego potężnym dziele *Cywilizacja radziecka* cechy poważnej pracy naukowej niekiedy ustępują typowemu manifestowi z elementami głębokich autobiograficznych obserwacji i ustnej historii codzienności. Ponieważ autor jest niezwykle intrygującym przedstawicielem współczesnej myśli społecznej oraz życia publicznego Rosji, warto przyjrzeć się bliżej jego przemyśleniom. Należy zapoznać się zwłaszcza z tymi fundamentalnymi bez względu na kontrowersyjne, jak może się wydawać, zabarwienie ideologiczne. Jego wizja jest spojrzeniem od wewnątrz i zawiera dużo elementów, które przejawiają się również w niektórych kluczowych decyzjach politycznych współczesnej Rosji. Dychotomia obecna w tytule odzwierciedla ogólny wniosek dotyczący nie tylko przyczyn powstania i przebiegu historii radzieckiej, lecz przede wszystkim przyczyn upadku tej cywilizacji czy też jej metodycznego „niszczenia” według Kara-Murzy jako aktywnego świadka wydarzeń bieżących i historycznych.

Siergiej Kara-Murza jest przedstawicielem trzeciego pokolenia aktywnych działaczy inteligencji moskiewskiej średniego szczebla. Jego dziadek był słynnym adwokatem i krytykiem teatralnym początku XX wieku — na jego „wtorki literackie” zbierała się przed I wojną światową moskiewska śmietanka artystyczna, poetycka i naukowa. Jego ojciec był historykiem sinologiem, profesorem Uniwersytetu Lomonosowa. Ogólnie Siergiej Kara-Murza ma liczną rodzinę, w której przeważająca większość wyznaje diametralnie rozbieżne względem jego poglądy na przeszłość i terażniejszość (jego dalszy bratanek, Vladimir Kara-Murza, był jednym z aktywnych działaczy, którzy wspierali Akt Magnitskiego w USA jako odpowiedź na politykę współczesnej Rosji¹). Właśnie dlatego poglądy Siergieja Kara-Murzy, jego wizja historii Rosji i Związku Radzieckiego oraz ich trwałość i popularność wydają się nie tylko ciekawe, lecz także warte analizy. Jeżeli chodzi o światopogląd Kara-Murzy, istnieje oraz prężnie działa, również w Internecie, klub zwolenników jego myśli społeczno-politycznej.

Podejście Kary-Murzy nie jest wyjątkowe lub też rzadkie wśród rosyjskich myślicieli różnych okresów historycznych. Łączy on jednak pewną nostalgię i romantyczną wizję Rosji i Związku Radzieckiego ze szczerą miłością i wiarą w słowiańską (rosyjską) siłę przetrwania i ostatecznego zwycięstwa w przyszłości. Możliwe to jest, jego zdaniem, tylko pod warunkiem wspierania tego, co autentyczne i wyjątkowe w Rosji, z jednej strony, a zwalczania wszelkich zapożyczeń i niepotrzebnego naśladownictwa, w szczególności tendencji wrogich wszystkiemu, co rosyjskie, z drugiej.

Kara-Murza jest płodnym pisarzem i publicystą — po bliższym zapoznaniu się z dziełem *Cywilizacja radziecka* warto zatem zwrócić uwagę na główne tezy pojawiające się w innych książkach lub artykułach. Są one ściśle związane z tematem oraz rozwijają twierdzenia niekiedy pobieżnie rzucone w *Cywilizacji radzieckiej*. Pod tym względem na uwagę zasługuje, na przykład, *Manipulacja świadomością* (2000), która jest traktowana w Rosji jako podręcznik dla studentów kierunków społecznych, w szczególności socjologii, PR-u oraz dziennikarstwa, kilka razy trafiała na różne rankingi popularności książek naukowo-publicystycznych. Podobnie rozbudowany wywód i argumentację prezentują: *Stracony rozum* (2005) traktujący o upadku myślenia racjonalnego, *Demontaż narodu* (2007) oraz jedna z ostatnich *Kryzysowa nauka o społeczeństwie* (2011). Natomiast *Cywilizacja radziecka* doczekała się już kilku wydań oraz uzupełnień od 2001 roku, a sam Kara-Murza uważa to dzieło za swoje najlepsze. Jak zaznaczono w jednej z entuzjastycznych recenzji na forum internetowym, to nie tylko podręcznik czy encyklopedia (1200 stron), lecz także swoista biblia „sowietyzmu” jako wyjątkowej formy wspólnotowości cywilizacyjnej.

---

¹ Zob. V. Kara-Murza, <http://www.worldaffairsjournal.org/users/vladimir-kara-murza>; oraz *idem*, *Russia Spotlight. US Congress Seeks to Globalize Magnitsky Act*, <http://www.worldaffairsjournal.org/blog/vladimir-kara-murza/us-congress-seeks-globalize-magnitsky-act>.

Kara-Murza w swojej analizie historii Rosji oraz cywilizacji radzieckiej odwołuje się do różnych źródeł intelektualnych. Wspomina między innymi dziewiętnastowiecznego rosyjskiego socjologa i kulturologa Nikołaja Danilewskiego, autora dzieła *Rosja i Europa* (1871). W nim Danilewski jako pierwszy przedstawił nieeuropocentryczną propozycję badania dziejów świata przez zastosowanie odrębnych typów historyczno-kulturowych o specyficznych stylach i rytmach zmian (lub też cywilizacji), a także wyjaśnienia prawidłowości oraz cykliczności ich istnienia. Skłoniło to Danilewskiego do sformułowania wniosków o bliskim upadku tak zwanej cywilizacji zachodniej oraz optymistycznej wizji przyszłości młodej cywilizacji słowiańskiej na czele z Rosją. Jako panslawista idealizował cywilizację słowiańską, która jego zdaniem łączyła religijność cywilizacji hebrajskiej z artystycznością Greków, a prawodawstwo rzymskie z teutońską sztuką wojenną². Przy tym interesy cywilizacji słowiańskiej i zachodniej bardzo się różnią, co autor *Cywilizacji radzieckiej* również niejednokrotnie podkreśla, rozróżniając zbieżność ideologii i odrębność dróg cywilizacyjnych.

Kara-Murza odwołuje się do Pitirima Sorokina, który swego czasu krytykował w teoriach cywilizacji właściwy im brak rozdzielenia zróżnicowania społecznego i różnic kulturowych, które znajdowały się na różnych płaszczyznach w społeczeństwach i tym samym komplikowały zbyt prosty obraz cywilizacji, a które Sorokin zastąpił pojęciem supersystemów kulturowych³. Ciekawe, że po trzydziestu latach istnienia Związku Radzieckiego, krytykowanego przez niego wraz z komunizmem, Sorokin doszedł do wniosku, że „podczas konstruktywnego etapu rewolucji Rosja kontynuowała najważniejsze i podstawowe tendencje rozwojowe Rosji przedrewolucyjnej”. Tym twierdzeniem Kara-Murza w jednym ze swoich esejów popiera tezę o istotnie rosyjskim charakterze komunizmu radzieckiego.

Wśród innych myślicieli, których w swoim wywodzie wspomina Kara-Murza, a którzy tak czy inaczej przyczynili się do badań cywilizacji i kultury Rosji, są dziewiętnastowieczni prawosławni filozofowie, tacy jak Władimir Sołowjow, Konstantin Leontjew, oraz późniejsi myśliciele Nikołaj Bierdiajew i Lew Gumilow, również ekonomiści i socjologowie, jak Aleksander Czajanow oraz Max Weber. We współczesnej Rosji żyje niemało myślicieli i uczonych, którzy podejmują podobną problematykę w podobnej orientacji — na przykład Andriej Fursow (koncepcja komunizmu historycznego oraz znaczenie dla upadku ZSRR radzieckiej elity korporacyjnej ukształtowanej na wzór zachodniej)⁴, Oleg Platonow

² A. Kowalska, *Wybrane koncepcje badań cywilizacji, Porównawcze studia cywilizacji*, „The Polish Journal of the Art and Culture” 2012, nr 3, s. 15; Н.Я. Данилевский, *Россия и Европа*, Москва 1997.

³ П. Сорokin, *Человек. Цивилизация. Общество*, Москва 1992.

⁴ Zob. А. Фурсов, *Теоретико-методологические проблемы развития системы исторического коммунизма*, „Русский интеллектуальный клуб”, <http://rikmosgu.ru/publications/3559/4349>.

(cywilizacja rosyjska w antyzachodnim nurcie rosyjskiej myśli społecznej)⁵ wraz z całą plejadą starszych przedstawicieli euroazjatyizmu⁶.

Swoje pobudki do tak szczegółowego opisu i analizy cywilizacji radzieckiej opisuje Kara-Murza w wielu miejscach swoich dzieł, nie tylko — na przykład — we wstępie *Cywilizacji radzieckiej* czy zbioru esejów *Pytania do wodzów*, lecz także chociażby publicznie na stronie internetowej, w postaci tak zwanego *credo*. Opisać wszystko w najdrobniejszych szczegółach jako kronikarz, świadek i po części profeta oraz zrozumieć tę cywilizację opartą na zasadach solidarności i współpracy, cywilizację, która udowodniła — jego zdaniem — możliwość życia bez podziału na wybranych i wykluczonych w „ramach jednej rodziny, w symfonii narodów” Kara-Murza postanowił zatem przede wszystkim dla niej samej⁷. Stwierdza, że nie zamierza nikogo przekonywać czy prowadzić do czegokolwiek, zajął się bowiem cywilizacją radziecką „z miłości do ustroju”⁸. Cywilizacja ta została zniszczona, zmienione zostały jej podstawy, typ gospodarowania i relacji międzyludzkich bez względu na całe to dobro — jak twierdzi Kara-Murza — które ona przyniosła czy też zachowała dla potomków z czasów poprzedniego społeczeństwa tradycyjnego. Żeby to unaocznić, szczególnie w wymiarze porównawczym, wskazał on na trzy typy literatury pomocnej w tym zakresie, autorstwa tych, którzy analizowali społeczeństwo zachodnie jako wzorzec dla „nas”, tych, którzy zrozumieli i odrzucili tak zwany eurocentryzm oraz docenili różnorodność cywilizacji, a także tych, którzy również przeszli ciężkie kryzysy i choroby społeczeństwa, szczególnie jeśli sami obserwowali upadek podstaw cywilizacyjnych.

Dlaczego cywilizacja radziecka była taka wyjątkowa? I dlaczego źródła zniszczenia autor lokuje poza nią samą? We wspomnianej dychotomii niewątpliwie duże znaczenie ma pojęcie używane przez autora w przeróżnych kontekstach i argumentacjach — europocentryzm⁹. Ciekawe, że pojęć „cywilizacja” i „cywilizowany” czasami Kara-Murza używa w cudzysłowie, robiąc to w kontekście krytycznym wobec cywilizacji zachodniej, na przykład w odniesieniu do polityki wobec biednych, wspierania bezdusznym zasad rynkowych kosztem ludzi umierających z głodu czy chorób lub też jako barwny kontrast do podobnych okoliczności i problemów z sukcesem rozwiązanych w Związku Radzieckim. Podobnie charakteryzował upadek Związku Radzieckiego widziany przez liberalnych ideologów jako powrót do cywilizacji w cudzysłowie¹⁰.

⁵ Por. A. Umland, *Alexander Dugin, the Issue of Post-Soviet Fascism, and Russian Political Discourse Today*, „Russian Analytical Digest” 2007, nr 14.

⁶ A. Stachurka-Geller, *Koncepcja rosyjskiego euroazjatyizmu i jej współczesni kontynuatorzy*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2008, nr 23, http://www.mpp.org.pl/23/23_3.html, *Основы евразийства*, Moskwa 2002.

⁷ C. Kara-Murza, *Советская цивилизация*, Moskwa 2011, s. 7.

⁸ *Ibidem*, s. 8.

⁹ *Ibidem*, s. 1008–1014.

¹⁰ C. Kara-Murza, *Советская цивилизация*, s. 1071.

W swojej analizie genezy cywilizacji radzieckiej Kara-Murza krytykuje elementy europocentryzmu już u Lenina oraz większości ówczesnych rewolucjonistów. Paradygmat marksowski zatem został przez Lenina zaadaptowany — często jako wynik reakcji na bieżące wydarzenia i problemy, a nie działanie przemyślane — do głębokich uwarunkowań rosyjskich. Jak stwierdził Kara-Murza, odbywało się to wbrew ścisłemu marksizmowi, choć w tak zwanym języku marksizmu, pozwalając na wykonanie „zadania politycznego” bez konfliktu ze społeczną świadomością, lecz przez rozumienie istoty Rosji wiejskiej, Rosji chłopskiej i tworzenie tak zwanego bolszewizmu rosyjskiego¹¹.

W jednym z wywiadów Kara-Murza swoją odpowiedź na pytanie o najważniejsze cechy radzieckiej cywilizacji zaczyna od nakreślenia sposobu, w jaki pojmuje istotę problemu, oraz tłumaczy, jak doszedł do tego rozumienia. Opisuje zatem postawę Innego, którego uosobieniem jest według niego szeroko rozumiany Zachód, począwszy od historii katolicyzmu podczas rozłamu chrześcijaństwa, przez średniowiecznych Krzyżaków, w których wyobraźni miejsce Turków czy Tatarów zajęli właśnie przedstawiciele tych ziem, które później ukształtowały Rosję. Kończy europejskimi komunistami, którzy w pewnym momencie zrozumieli odrębność i całą specyfikę cywilizacyjną Związku Radzieckiego mimo podobieństwa ideologii, szczególnie zauważywszy radziecką niechęć do naśladowania z góry ustalonych scenariuszy rewolucji światowej, określonych na Zachodzie¹².

Warto tu przedstawić pojęcie wspólnoty, którą Kara-Murza uważa za jeden z najważniejszych elementów tradycyjnego społeczeństwa Rosji oraz całego Związku Radzieckiego mimo różnic etnicznych. Wspólnota zatem z jednej strony stanowi podstawę archaicznego, wiejskiego komunizmu, charakterystycznego dla terenów Imperium Rosyjskiego, z drugiej strony jest elementem, który jako produkt kultury nie jest ściśle związany na przykład z formacją, lecz stanowi specyficzny, elastyczny system, wypełniony zdumiewająco bogatą treścią duchową¹³. Najważniejszymi cechami wspólnoty (inne nazwy to *obszczina*, *mir*, *gmina*) są solidarność i współpraca, czyli cechy — jak stwierdził autor — najbardziej zgodne z „naszą” (Rosjan) naturą, dostępnymi zasobami i kulturą.

We wspólnocie przejawiała się przez wiele stuleci oraz podczas istnienia Związku Radzieckiego (szczególnie w jego pierwszej fazie) ta rosyjska autentyczność, którą nietrafnie zdaniem autora określa się mianem „dusza rosyjska”. Nie jest to bowiem twór irracjonalny czy ponadracjonalny — jest jak najbardziej realny, choć wymaga rozpatrywania z wewnętrznego punktu widzenia. Autor *Cywilizacji radzieckiej* odrzucał naturalistyczne wytłumaczenie: nie chodziło ani o zagadkową duszę, ani o naturę człowieka radzieckiego — stawiał akcent na różnice kulturowo-historyczne.

¹¹ *Ibidem*, s. 11.

¹² *События и страны. Советская цивилизация*, <http://vimeo.com/38007456>.

¹³ С. Кара-Мурза, *Евроцентризм: э П.дитов комплекс интеллигенции*, „Тропы практического разума”, Москва 2002; *idem*, *Советская цивилизация*, s. 21.

Cechy te zakorzenione są w kulturze, a nie w przyrodzie, zatem każdy, komu odpowiadały te podstawy życia wspólnotowego i specyficzne wartości, mógł spokojnie dołączyć do narodu rosyjskiego (Kara-Murza nawet kiedyś podkreślił tę „niesamowitą zdolność Rosjan do rusyfikacji bez przemocy”, tylko pod wpływem owych wartości¹⁴). Ta samoistość i oryginalność była podstawą całej potężnej cywilizacji radzieckiej, a jej zniszczenie spowodowało upadek państwa radzieckiego i tę tragiczną sytuację w Rosji i innych krajach postradzieckich, jaką głęboko krytykuje Kara-Murza w swoich pracach, esejach i artykułach.

Pierwszym zjawiskiem, które zostało zaimportowane na tereny rosyjskie zgodnie z ideami europocentryzmu, jak stwierdził Kara-Murza, był kapitalizm. Europocentryzm zatem polegał na tym, że odrzucał istnienie innych zdolnych do przetrwania cywilizacji poza cywilizacją Zachodu. Inaczej mówiąc, należałoby stwierdzić, że Rosja musi przejść tę samą drogę, którą przeszedł Zachód¹⁵. Według zasad europocentryzmu na przełomie XIX i XX wieku Rosja była zafarana, pełna pańszczyzny i azjatyizmu, choć starała się nadrobić stracone lata lub stulecia. Jako alternatywę opartą na wyjątkowości Kara-Murza przedstawia idee ekonomistów-narodowców, którzy rozwijali koncepcję „nieimitującej” drogi rozwoju opartą na gospodarstwach chłopskich, taki „wspólnotowo-państwowy socjalizm”, który czerpie siłę i moc z autentyczności rosyjskiej drogi cywilizacyjnej¹⁶. Wszyscy, którzy pragnęli zaszczerpić tutaj kapitalizm, chcieli przede wszystkim zniszczyć istotę lokalnej, wiejskiej, chłopskiej wspólnoty.

Taka sytuacja wspólnoty wiejskiej nie jest wyjątkowa i charakterystyczna tylko dla terenów rosyjskich, co też wyznaje i podkreśla Kara-Murza. Doświadczenie różnych krajów trzeciego świata zorientowanych na rolnictwo wskazuje na wszystkie pozytywne strony specyficznego wspólnotowego życia chłopa (w gminie czy spółdzielni) bez względu na niski dochód oraz ewentualność lepszych zarobków poza wspólnotą w ramach modernizacji całego społeczeństwa. Później Kara-Murza stwierdził, że gospodarstwa chłopskie są w zasadzie bardziej wydajne i gospodarne niż farmy kapitalistyczne, właśnie ze względu na specyficzną kulturę czy wręcz wrodzoną intuicję ekologiczną, albowiem „dla chłopa ziemia to życie, a dla właściciela to tylko dochód”¹⁷.

Kara-Murza cytuje również wielu konserwatywnych rosyjskich myślicieli XIX wieku, którzy uważali, że ze wspólnoty może się rozwinąć „cały świat obywatelski”. Uważali też, że dzięki niej Rosja wejdzie naturalnie w proces uprzemysłowienia bez utraty autentyczności oraz popadania w zależność od Zachodu¹⁸. Kara-Murza w wielu elementach życia nie tylko wiejskiego, lecz także miejskiego w Związku Radzieckim widzi potężne oddziaływanie wspólnoty i jej

¹⁴ *События и страны. Советская цивилизация.*

¹⁵ С. Кара-Мурза, *Советская цивилизация*, s. 12.

¹⁶ *Ibidem*, s. 13.

¹⁷ *Ibidem*, s. 23, 26.

¹⁸ *Ibidem*, s. 21.

zasad działania, czym na przykład tłumaczy efektywność drastycznej industrializacji po okresie masowej kolektywizacji w latach 30. Kara-Murza jest przekonany, że Rosja to najważniejsza skarbnica cywilizacji chłopskiej, a w obecnych czasach tylko gospodarstwo zorganizowane w sposób chłopski, a nie farmerski może nakarmić ludzkość, nie niszcząc przy tym środowiska. Jeżeli natomiast chodzi o wspólnotę, Kara-Murza stwierdza, że najlepiej zachowała się ona właśnie w Związku Radzieckim: „podczas rewolucji rosyjskiej, a potem poprzez stworzenie ustroju radzieckiego człowiek z wspólnotowym odczuciem świata (światopoglądem) zawładnął postępowaniem”¹⁹.

W swoim opisie porządku radzieckiego, jego genezy i autentyzmu, Kara-Murza cały czas trzyma się strategii porównawczej, podkreślając wielość granic, które oddzielają cywilizację radziecką od zachodniej (w mniejszym stopniu od wschodniej w postaci Chin czy Iranu). Ciekawe, że najstabilniejszym okresem cywilizacji radzieckiej jest okres 1939–1953, kiedy walczyła ona z wrogiem zewnętrznym. Oczywiście wojny trwały cały czas mimo pozornego spokoju. Później cywilizacja radziecka została wciągnięta w zimną wojnę, którą Kara-Murza charakteryzuje jako ostatni etap wojny cywilizacyjnej Zachodu przeciwko Rosji, która poniosła porażkę jako państwo radzieckie²⁰. Oczywiście nie oznacza to, że poza okresem zimnej wojny nie było napięć między Rosją a Zachodem, wręcz przeciwnie. Kara-Murza kpi z tych, którzy nadal wierzą w przynależność Rosji do Europy oraz jej miejsce we „wspólnym domu” czy też w „społeczeństwie otwartym”, nawet ta przeciwna strona liberalna zaczęła bowiem powoli wyznawać, że Rosja i odpowiednio Związek Radziecki to odosobniona, inna cywilizacja, która musi iść własną drogą²¹. Ciekawe przy tym, że najważniejszą rolę w tej wojnie cywilizacyjnej wewnątrz kraju Kara-Murza przyznaje właśnie liberalnym intelektualistom oraz ściśle związanym z nimi niektórym członkom ówczesnej nomenklatury. Owi intelektualiści z jednej strony liczyli i dostawali aktywne wsparcie z Zachodu, a z drugiej apelowali do Zachodu i jego mitu, stereotypu obecnego w masowej świadomości — szczególnie na późnym etapie pieriestrojki — jako wzorca do naśladowania.

Odrzucając europocentryczne mity o jedynie słusznej drodze rozwoju cywilizacyjnego, którą każdy naród musi przejść z mniejszymi lub większymi trudnościami i stratami, Kara-Murza podobnie jak teoria orientalizmu (E. Said²²) czy postkolonializmu podkreśla znaczenie ujęcia ludzkości jako złożonego systemu wielości kultur i cywilizacji. Cywilizacja radziecka w tym systemie ma wyraźnie tradycyjny charakter i poziom rozwoju technicznego i technologicznego nie zmienia tego faktu wcale²³. Uważa to za jedyną słuszną strategią badawczą tej cywilizacji bez popadania w wulgarne spekulacje psychoanalityczne o „kompleksach tyranów” czy „mistycznych tajemnicach duszy rosyjskiej”.

¹⁹ *Ibidem*, s. 49.

²⁰ *Ibidem*, s. 328. C. Кара-Мурза, *Демонтаж народа*, s. 434.

²¹ C. Кара-Мурза, *Советская цивилизация*, s. 329.

²² E.W. Said, *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, Routledge 1978.

²³ C. Кара-Мурза, *Советская цивилизация*, s. 331.

Typową i jednocześnie wyjątkową cechą radzieckiego społeczeństwa tradycyjnego było tak zwane soborowe pojmowanie jednostki ludzkiej jako obywatela kosmosu, połączonego z wszystkim na świecie, swoistej istoty wspólnotowej (*zoon koinonikon*). Na tym pojęciu opiera się idea wspólnoty, więzi solidarności i jedności we wspólnocie, która w Europie zaczęła zanikać już w późnym średniowieczu. W Rosji natomiast człowiek zawsze był, jak stwierdził Kara-Murza, ośrodkiem wielości więzi łączących go z solidarną grupą społeczną, z którą jest złączony na różnorodne sposoby²⁴. W kulturze zachodniej człowiek prowadzi wojnę przeciwko wszystkim, walczy o życie, jest w istocie swej krwiożerczy, wierzy również, że pochodzi od istot dzikich, podczas gdy w innych społeczeństwach wierzy się w boskie pochodzenie człowieka.

Metodologiczny indywidualizm, rynek z jego konkurencyjnością jako metaforą życia społecznego i darwinizm społeczny cywilizacji zachodniej Kara-Murza porównuje z takimi cechami społeczeństwa tradycyjnego, jak poczucie obowiązku, miłości, troski lub nawet przymusu w relacjach międzyludzkich, wiza rodziny jako metafory życia społecznego wraz z jej często irracjonalnymi wartościami tradycyjnymi, wśród których najważniejsze to miłość braterska i miłość ojcowska oraz ogólnonarodowa solidarność²⁵.

W Rosji zawsze niezwykle ważna była idea „wspólnej sprawy”, która spajała jednostki w społeczeństwie, koncentrując je wokół pewnego stałego zbioru wartości etycznych, które są wspólne dla członków tego społeczeństwa. Legitymizacja władzy w takim społeczeństwie nie leży w gestii indywidualnych wyborców, lecz polega na autorytecie monarchy jako ojca²⁶. W tym zakresie najważniejszymi elementami są jedność, zgoda oraz jednomyślność. Ta ostatnia wyraża się również w kompromisach. Kompromis jest przeciwstawiany pojęciu większości jak w demokracji, niezbyt przychylnie ocenianemu przez Kara-Murzę szczególnie w wersji zachodniej. Zachodnie społeczeństwo jest dla niego społeczeństwem walki, „wojny każdego przeciw każdemu”, w którym równowagę osiąga się dzięki sile czy groźbie jej zastosowania, w odróżnieniu od harmonijnego społeczeństwa-rodziny w cywilizacji radzieckiej, dla którego ważne były rozmowy i poszukiwanie zgody²⁷.

Jednomyślność, zgodność wszystkich bez ani jednego wątpliwego może zaistnieć — jest przekonany Kara-Murza — tylko jeżeli decyzja jest rzeczywiście prawdziwa. Kompromis to nie racja większości, to prawda dla wszystkich. Zatem prawda zaakceptowana zbiorowo, we wspólnocie, jest też niezbędnym mechanizmem legitymizacji władzy w społeczeństwie tradycyjnym, do których zalicza autor również Rosję radziecką. W tej ostatniej wszystkie wybory funkcjonowały nie jako wybory, ale raczej plebiscyt, ludzie powinni bowiem byli zaakceptować „linię

---

²⁴ *Ibidem*, s. 333.

²⁵ *Ibidem*, s. 336.

²⁶ *Ibidem*, s. 337.

²⁷ *Ibidem*, s. 1074–1076.

generalną” partii, która — zdaniem Kara-Murzy — była swego rodzaju gigantycznym „okrągłym stołem”²⁸.

Takie pojmowane jako *sacrum* lub też dobro wspólne państwo radzieckie autor określa jako państwo *ideokratyczne*, przy czym na *sacrum* składały się meksjanistyczne „marzenia proletariatu o prawdzie i sprawiedliwości” z wyraźnym piętnem chłopskiego światopoglądu²⁹. W takim systemie partia nie odgrywała roli, jaką grają partie na Zachodzie — była raczej stróżem i tłumaczem dobra, jakim było państwo, stanowiła stale funkcjonujący sobór, w którym odbywały się, uzgadniały się najróżniejsze interesy i wykształcały się najtrudniejsze kompromisy, zatem jedność była najwyższą wartością. Zapożyczenie konkurencyjnego systemu wielopartyjnego z Zachodu, zdaniem Kara-Murzy, nie polepszyło państwa radzieckiego, ale zupełnie je zmieniło od podstaw. To samo dotyczyło sposobów działania rad składających się z „wyrzycieli władzy ludu” w porównaniu z radami czy parlamentami typu zachodniego³⁰.

Ważną uwagę autor poświęca także w wspomnianej pracy specjalistycznej, jak i w dziele o cywilizacji radzieckiej poświęca Kara-Murza skrytej manipulacji świadomością jako nowoczesnemu sposobowi panowania w porównaniu z sugestią czy otwartym przymusem wobec deklarowanych wartości w społeczeństwie tradycyjnym, w czym się przejawia jego autorytaryzm. Kara-Murza natomiast podsumowuje, że ukryta manipulacja świadomością pozbawia jednostkę ludzką wolności w dużo większym stopniu niż otwarty przymus bezpośredni³¹. Z tym również jest związane specyficzne rozumienie wolności: w liberalnym rozumieniu zachodnim to nieistnienie odpowiedzialności, w społeczeństwie tradycyjnym wolność jest ograniczona wielością zakazów wyrażonych w normach kulturowych, reglamentacjach i mitach, przez pojęcie sprawiedliwości i ideały równości³². Jak ujął to autor, społeczeństwo i państwo tradycyjne jest „wstydlive” wobec działania opinii publicznej, a zapożyczenie zachodniego pojmowania wolności i prawa pozbawiło go tej cechy, wszystko można bowiem przecież naprawić manipulacją, a co nie jest zapisane w prawie, nie może być wymagane od swobodnej jednostki ludzkiej. Takich negatywnie ocenianych procesów upatruje Kara-Murza zarówno w okresie późnego Związku Rosyjskiego, jak i we współczesnej Rosji.

Porównując komunizm i socjaldemokratów, Kara-Murza podsumowuje swoje poglądy na charakter cywilizacji radzieckiej, która wraz z rewolucją wyrosła nie ze specyficznej teorii społeczno-politycznej (m.in. marksizmu), ale z głęboko zakorzenionych idei o jednostce ludzkiej oraz wspólnocie takich jednostek, które rodzą się z niezbywalnymi prawami wspólnotowymi. Jak stwierdził Kara-Murza,

²⁸ *Ibidem*, s. 340.

²⁹ *Ibidem*, s. 342.

³⁰ *Ibidem*, s. 344.

³¹ *Ibidem*, s. 349.

³² *Ibidem*, s. 1066–1081.

mimo wszelkich starań z człowieka radzieckiego nie zostało stworzone tak zwane indywiduum³³.

Kiedy takie starania się zaczęły i kto je poczynił? Oczywiście było to zamierzone oddziaływanie zewnętrzne — wśród aktorów znaleźli się przeciwnicy Związku Radzieckiego w zimnej wojnie oraz ich służby specjalne. Autor podkreśla na przykład siłę amerykańskiej sowietologii jako ogromnej, dobrze wyposażonej maszyny intelektualnej, która „głęboko zbadała wszystkie wrażliwe punkty systemu radzieckiego, wszystkie słabości, przesady i stereotypy myślenia radzieckiego”³⁴. Kara-Murza dodatkowo wymienia przede wszystkim dysydentów, walczących o prawa człowieka w zachodnim rozumieniu tego słowa, oddziałujących przez różne kanały oficjalne i nieoficjalne na szersze warstwy inteligencji. Zalicza tutaj również późniejsze elity partyjne i państwowe, na które mocno wpłynęły tendencje kształtujące tak zwaną nomenklaturę biurokratyczną (Kara-Murza często cytuje na przykład sekretarza generalnego Andropowa, który kiedyś stwierdził, że oni „nie znali społeczeństwa, w którym żyli”). Nie odbywało się to jednak w sposób, na który wskazywali dysydenci — Kara-Murza podkreśla skłonności tych elit do zachodniego sposobu życia i swoiście rozumianej wolności, a nie rzekome totalitarne tendencje. Z tych elit wyrosli zatem „ideologowie pieriestrojki”. Najważniejsze ciosy były skierowane nie przeciwko nadbudowie politycznej i ideologicznej, lecz przeciwko „cywilizacyjnym podstawom egzystencji” narodów w ZSRR³⁵.

Wszelkie działania tych aktorów były zatem zabarwione w większym lub mniejszym stopniu europocentryzmem. Zaczęło się to w latach 60. wraz ze stworzeniem możliwości mniej lub bardziej spokojnego i dostatniego życia dla większej części mieszkańców miast, którym obce były bieda „wojennego komunizmu” pierwszych lat porewolucyjnych, industrializacja, czasy niesamowitych oszczędności czy też katastrofa wielkiej wojny. Wśród takich osób byli głównie intelektualiści, urzędnicy, wykwalifikowani robotnicy. Głęboka modernizacja, miejski styl życia, nowe sposoby komunikacji, europejskie wykształcenie, otwarcie na Zachód były najważniejszymi przyczynami zmian³⁶. Kara-Murza odnosi się do tych licznych elementów naśladownictwa (słynnej „służalności wobec Zachodu” z radzieckiego ustawodawstwa, choć nie nazywa tego w ten sposób) i procesów z tym związanych w sposób niezwykle krytyczny. Stwierdził, że to właśnie te działania choć nie zabiły, to jednak skaleczyły autentyczną radziecką Rosję wspólnotową, całą cywilizację, opartą na solidarności, więziach braterskich i pomocy wzajemnej, niszcząc przy tym państwo jako wyraziciela tych wartości.

---

³³ *Ibidem*, s. 358.

³⁴ *Ibidem*, s. 925.

³⁵ *Ibidem*, s. 926–927.

³⁶ *Ibidem*, s. 358.

Dzisiaj, podsumowuje autor, nikt już nie ma złudzeń co do tego, że „Rosja nigdy nie zostanie częścią Zachodu, jej tam nie wpuszczą, a i »tortu światowego« dla wszystkich nie starczy”³⁷. I zadaje pytanie, czy takie podążanie za Zachodem, naśladowanie go w różnych sferach, szczególnie wartości, żeby zostać częścią cywilizacji zachodniej, jest dobre dla Rosji. Za takim „rózowym wizerunkiem” Zachodu i ślepym naśladowaniem nie stoją żadne poparte faktami argumenty czy głębokie analizy tragicznych losów samej Europy poza zwyczajną wiarą i marzeniem oraz „nienawiścią wobec tradycyjnego społeczeństwa Rosji”³⁸.

W jaki sposób takie idee mimo ich widocznej niedoskonałości mogły w społeczeństwie radzieckim się rozpowszechnić? Kara-Murza upatruje przyczyn w autentycznym sposobie działania opinii publicznej w Związku Radzieckim, który paradoksalnie sprzyjał efektywności na przykład antyradzieckich działań dysydentów. Byli oni bowiem włączeni do wielkiego i dobrze działającego systemu ogólnonarodowej dyskusji na tematy społeczne i obywatelskie („politprosiew”, polityczna oświata). Taki system radziecki zmuszał każdego obywatela do obowiązkowego udziału w podobnych rozważaniach przez różnorodne media i instytucje.

Innym ważnym elementem tego systemu komunikowania informacji o Zachodzie i pozytywnych ocen cywilizacji zachodniej był drugi obieg, w wypadku którego, jak podsumował Kara-Murza, najmocniej zadziałał efekt owocu zakazanego, co było najważniejszym czynnikiem popularności tego rodzaju przekazu. Historycznie na terytorium imperium rosyjskiego — zdaniem Kara-Murzy — ukształtowała się specyficzna, alternatywna wobec Zachodu, wyjątkowa cywilizacja, która również najpełniej przejawiała się w pierwszym okresie istnienia Związku Radzieckiego, lecz została złamana — choć nie zniszczona ostatecznie — w rezultacie zimnej wojny oraz antyradzieckich działań całych warstw ludności naśladowującej idee i zasady cywilizacji zachodniej. W rezultacie cywilizacja radziecka poniosła porażkę na najważniejszym froncie: w autentycznej sferze duchowej, w świadomości społecznej³⁹.

Ciekawe, że porażka w duchowym wymiarze cywilizacyjnym według Kara-Murzy wyrażała się również w złamaniu materialnej strony cywilizacji radzieckiej. Wśród cech charakterystycznych, które ów autor wylicza jako ważne, są również rzeczy codzienne oraz całość kultury materialnej. Te elementy miały jego zdaniem kluczowe znaczenie dla rozwoju społeczeństwa. W ten sposób Kara-Murza podkreśla ważność materialnego składnika cywilizacyjnego. W cywilizacji radzieckiej na przykład inny był charakter oświaty (pod względem zarówno teoretycznym, jak praktycznym), inne wojsko czy kolej, której korzenie sięgają oczywiście imperium radzieckiego, inne rozumienie produktywności gospodarki czy też podejście do konsumpcji.

³⁷ *Ibidem*, s. 359.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, s. 751.

Ogólnie, snując rozważania o upadku cywilizacji radzieckiej, Kara-Murza mówi nie tylko o zdżyczeniu w sensie wartości duchowych⁴⁰, lecz także w wymiarze materialnym, ściśle wiążąc te dwa aspekty. Zatem mimo całej wagi składnika wspólnotowo-chłopskiego okazuje się, że największą porażką późnego Związku Radzieckiego i Rosji tuż po jego rozpadzie była świadoma deindustrializacja niezwykle rozwiniętego pod względem przemysłowym kraju, jakim był ZSRR. Ta deindustrializacja, zdaniem Kara-Murzy, stanowi „pełne, we wszystkich zakresach, zniszczenie kraju jako społeczeństwa cywilizowanego”, oznacza „decywilizację — utratę najważniejszych stron kultury ogólnej w całości oraz związaną z nią wszechogarniającą demodernizację”⁴¹. Przy tym podkreślając związek cywilizacji pod różnymi względami z Rosją przedrewolucyjną, Kara-Murza odrzuca jako propagandową i manipulacyjną wersję o powrocie do korzeni, do „jakiejs innej zasadniczo rosyjskiej” cywilizacji, określając to mianem „idyllicznego wzdychania o złotym wieku i życiu na łonie natury rodem z twórczości kiepskich poetów”⁴². Nie sprowadzając postępu cywilizacyjnego tylko do sfery technicznej, Kara-Murza wraz z ważnością technicznego wymiaru tego postępu podkreśla wymiar duchowy, albowiem u podstaw każdej cywilizacji leżą określone wyobrażenia o świecie, społeczeństwie i człowieku. Natomiast jeżeli codzienny wymiar cywilizacji, czyli tak zwana możliwość zrównoważonego i godnego współistnienia w społeczeństwie ogromnych mas ludzi, zostanie w jakiś sposób naruszona, nagle okazuje się, że ludzie „dziczeją” również w zakresie duchowym i nawet najsolidniejsze podwaliny nie pomogą, „regres nieuchronnie prowadzi do zniszczenia moralności”⁴³.

Regres w późnym Związku Radzieckim oraz we współczesnej Rosji dotyczy nie tylko różnych gałęzi przemysłu, lecz także rolnictwa, którego stan Kara-Murza scharakteryzował następująco: było to „nagle, wręcz skokowe przejście od trwałego okresu nieprzerwanej modernizacji i doskonalenia rolnictwa do jego szybkiej degradacji i archaizacji”⁴⁴. Autor porównuje daną sytuację z kondycją krajów kolonialnych, w których problemy akurat nie wynikały z niedostatków technologii. „Do konsekwencji destrukcyjnych wszędzie prowadziła inwazja Europejczyków z psychologią rynkową w środowisko chłopskie z myśleniem wspólnotowym”⁴⁵.

Wszelkie próby reformowania rolnictwa radzieckiego, w tym szczególnie zniędawidzonych przez opinię publiczną kołchozów, na modłę zachodnią, wprowadzanie

---

⁴⁰ Ciekawe, że w pewnym momencie Kara-Murza zaczyna analizować tak zwaną psychologię Hunów, którą jego zdaniem rozwinęło społeczeństwo postradzieckie, uwalniając się od „gnębiące” ich cywilizacji radzieckiej i uciekając w stronę czegoś, co autor nazywa „naszym archetypem”. To przejawiało się na przykład w ogromnym wzroście przestępczości w szalonych latach 90. C. Кара-Мурза, *Советская цивилизация*, s. 1025–1031.

⁴¹ *Ibidem*, s. 828.

⁴² *Ibidem*, s. 829.

⁴³ *Ibidem*, s. 830.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 884.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 895.

kapitalistycznych gospodarstw farmerskich miało niezwykle destrukcyjny — zdaniem Kara-Murzy — wpływ zarówno na stan gospodarki żywnościowej i rolnictwa, jak i ogólnie na styl życia na wsi. Jak dobitnie skrytykował to autor, wieś rosyjska została opanowana przez przybyszy z całkowicie innej cywilizacji, którzy wyrosli na całkowicie innej ziemi i w innej kulturze⁴⁶. A miejscowi antyradzieccy „demokraci” i „zachwyceni rynkowcy”, jak uszczypliwie nazywa Kara-Murza intelektualistów i polityków o określonych poglądach, nadal hołdują naśladowaniu, chcą, żeby było tak „jak w Ameryce”, doktrynersko promując swoich „idoli świadomości” w prasie w postaci różnych kampanii, tłumacząc obecnie zwłaszcza osobom starszym „jak źle oni żyli w Związku Radzieckim, ale nie wiedzieli o tym”⁴⁷. Na to Kara-Murza odpowiada retorycznym pytaniem, które pojawia się niemal na każdej stronie jego ogromnego dzieła w postaci faktów, dokumentów, emocjonalnych wypowiedzi rodem z żywej historii, krytyki antypropagandowej i pronaukowej: „A dlaczego my w ogóle porównujemy siebie z zagranicą?”⁴⁸.

Według Kara-Murzy propaganda zadziałała na umysły większości zwykłych ludzi przez zarówno wcześniej wspomniane otwarte kanały oficjalne, jak i zabronione, tym samym bardziej przyciągające uwagę kanały alternatywne. Przy tym to działanie przejawiało się na poziomie podstawowym, związanym z bezpieczeństwem i przetrwaniem, ale już nie w czasach krytycznych, lecz w takich okolicznościach, które pozwoliły większości mieszkańców zapomnieć o głodzie czy braku dachu nad głową. Kara-Murza podkreśla i na różnych przykładach i danych statystycznych stara się udowodnić bezsensowność takich haseł, jak „niech będzie jak w Ameryce” czy „jak w Europie”⁴⁹. Odwołuje się wręcz do podstaw cywilizacyjnych takich kardynalnie różnych światów, jak ZSRR i rozwinięty świat Zachodu, na przykład gospodarki. W ZSRR gospodarka nierynkowa obierała bowiem sobie za cel zaspokojenie potrzeb, a rynkowa na Zachodzie niemal zawsze stawiała tylko na osiągnięcie zysku⁵⁰. Innym ciekawym przykładem porównywania i późniejszej próby naśladowania jest krytyka odżywiania się w Związku Radzieckim. Ten znaczący czynnik postrzegania codzienności i wdzięczny element manipulacji przejawia się, zdaniem Kara-Murzy, w uporczywie powtarzanej „bajce” o niedożywieniu obywateli radzieckich, deficytach i fałszywym porównywaniu się — szczególnie w zakresie symbolicznym, w sensie wirtualnej rzeczywistości, „opakowania”, słynnych witryn pełnych towarów — do Zachodu⁵¹.

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem*, s. 904.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 911.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 957.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 908.

⁵¹ *Ibidem*, s. 904–917. Fałsz porównywania opartego na pytaniu „gdzie lepiej?” autor pokazuje w próbie zadania pytania „gdzie gorzej?”, albowiem dobro zależy od gustu i nie ma granic, a zło ma, niestety, poziom krytyczny, poniżej którego — jak to ilustruje różnymi przykładami

Autor demaskuje te złudzenia krytyką fatalnej sytuacji związanej z żywnością i jakością żywności w Rosji końca XX wieku, po załamaniu cywilizacji radzieckiej i jej fundamentów gospodarczych, kiedy „ogrom obywateli już rzeczywiście niedożywionych pewnie chciałby wrócić do czasów radzieckich z ich głodem na obrazy”⁵². Niezrozumienie, niedocenienie przez adeptów cywilizacji radzieckiej ważności świata symboli dla zwykłych ludzi stało się niestety podstawą upadku tej cywilizacji, bo obrazki „tam” były ładniejsze, niesamowicie kuszące. Zdaniem Kara-Murzy skorzystali z tych mankamentów ci, którym zależało na tym upadku. Jak wcześniej zostało zaznaczone, wykrystalizowała się warstwa antyradziecka, która na mikropoziomie, wykorzystując różne instrumenty (na przykład kultury popularnej), oddziaływała na ogromne masy narodu. Naród w rezultacie łatwo poddał się i oddał jej na rozgrabienie swój kraj, całą cywilizację radziecką. Ludzie w pewnym momencie zaczęli się wstydzić Rosji i całego tego ducha, który później przejawiał się w życiu radzieckim, zaczęli się odżegnywać od „duchy niewolniczej”, bo — jak powtarza niejedyn raz Kara-Murza — zapomnieli o trudach wojennych i głodzie.

Ciekawe, że charakteryzując sytuację przełomu lat 80. i 90., Kara-Murza mówi o wartościach antyradzieckich znajdujących wyraz w każdej warstwie społecznej. Miało to, jego zdaniem, charakter w dużym stopniu symboliczny, dyskursywny, odnosiło się do tak zwanej mody ideologicznej. W rzeczywistości większość ludzi pozostawała w ramach tej kultury i tych wartości, do których przyzwyczaiła się w cywilizacji radzieckiej. Były to sprawiedliwość, solidarność, dostęp do pracy, dachu nad głową i przysłowiowej kromki chleba z masłem, czego większość ludzi, ku swojemu zgorzenu, została pozbawiona po upadku cywilizacji radzieckiej i nastaniu liberalnej demokracji. Problemem było tylko to, że ta „większość” nie uświadomiła sobie skali zagrożenia oraz nie stanęła w obronie tych podstawowych wartości mimo widocznego upadku utopii „zachodniej drogi”⁵³. Jedną z przyczyn zmierzchu cywilizacji radzieckiej jest, zdaniem Kara-Murzy, rosnący w siłę w ciągu ostatnich jej dwudziestu lat proces oparty na naśladowaniu idealistycznych, utopijnych, romantycznych wzorców zachodnich, albowiem „wyrósł i zaczął dominować rozpieszczony człowiek »kultury masowej«”⁵⁴. Takie „rozpieszczenie”, szczególnie młodzieży, zdaniem autora było podstawą rozwoju co prawda powierzchniowych, ale bardzo aktywnych postaw antyradzieckich⁵⁵.

Kara-Murza przedstawia listę złudzeń dotyczących tak zwanej utopii Zachodu jako wzorca do naśladowania. Wśród nich jest na przykład popularność takiego rozwiązania zastępującego gospodarkę planową i własność państwową, jak

---

autor — na Zachodzie nastaje „głośna cisza” biedy i wykluczenia. C. Кара-Мурза, *Советская цивилизация*, s. 983, 1037.

⁵² *Ibidem*, s. 915.

⁵³ *Ibidem*, s. 927–931, 935.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 958.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 971.

prywatyzacja z akcentem na rolę kapitału akcjonariuszy⁵⁶. Podobną rolę odgrywało przekonanie o wyższej produktywności prywatnych przedsiębiorstw i pracowników w nich zatrudnionych. Niekiedy popularne stawały się paradoksalne przekonania, które wynikały często z niezrozumienia tej wyjątkowości cywilizacyjnej, którą podkreśla autor i która pozwoliła jej z sukcesem przetrwać we względnej izolacji. Związek Radziecki zatem miał naśladować lepsze elementy ze społeczeństwa zachodniego, próbując „dogonić Zachód”, poprawiając wszelkie możliwe błędy, Zachód bowiem już teraz zbudował prawdziwy socjalizm, podczas gdy naród radziecki walczył z trudami stalinowskiej industrializacji i kolektywizacji⁵⁷. Niezbędne były również abstrakcyjne czy mgliste, ale łatwe do odpowiedniego przedstawienia w masowym dyskursie medialnym pojęcia: wolność, totalitaryzm, demokracja, społeczeństwo otwarte, obywatelskie etc. Zostało to trafnie określone: wytrzymawszy próbę głodu, naród radziecki nie wytrzymał próby sytością, dokonał wyboru na rzecz doświadczania osobistych rozkoszy oraz odrzucił kolektywistyczne i egalitarystyczne sposoby zwalczania czy zmniejszenia cierpienia.

Cywilizacja radziecka w analizie Siergieja Kara-Murzy przedstawia się więc jako społeczeństwo tradycyjne, z akcentem na wartości rodzinne i wspólnotowe, solidarność, sprawiedliwość, przy jednoczesnej jednogłośnie i zgodzie co do najważniejszych fundamentów życia społecznego. W licznych faktach, statystykach, ilustracjach autor próbuje udowodnić, że ta cywilizacja wywodziła się z Rosji tradycyjnej i poniekąd uwarunkowana była jej geopolitycznym położeniem oraz dostępnymi zasobami ludzkimi i naturalnymi. Była to cywilizacja w dużym stopniu autentyczna, a jej wyjątkowość wynikała właśnie z tego połączenia cech mikro- i makrospołecznych, historycznych, naturalnych i geograficznych. Do przyczyn jej upadku należy zatem pogwałcenie tej wyjątkowości w wymiarze zarówno ideologicznym, jak i świadomościowym. Naśladowanie romantycznych wzorców zaczerpniętych z innych warunków społeczno-historycznych i nawet innych kontynentów doprowadziło do nieodwracalnych zmian w świadomości cywilizacji radzieckiej, bez oporu akceptującej niszczące ją decyzje i do dziś nie znalazł innej godnej drogi rozwoju.

Bibliografia

- Волков В., *Советская цивилизация как повседневная практика. Возможности и пределы трансформации*, [w:] *Куда идет Россия? Общее и особенное в современном развитии*, red. Т. Заславская, Москва 1997, <http://ecsocman.hse.ru/data/733/679/1219/046Volkov.pdf>.
- Данилевский Н.Я., *Россия и Европа*, Книга, Москва 1991.
- Кара-Мурза С., *Демонтаж народа*, Алгоритм, Москва 2007.
- Кара-Мурза С., *Евроцентризм: эдипов комплекс интеллигенции*, Серия: Тропы практического разума, Алгоритм, Москва 2002.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 985.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 1073.

- Кара-Мурза С., *Кризисное обществоведение*, Алгоритм, Москва 2011.
- Кара-Мурза С., *Манипуляция сознанием*, Алгоритм, Москва 2000.
- Кара-Мурза С., *Потерянный разум*, Алгоритм, Москва 2005.
- Кара-Мурза С. *Россия как традиционное общество*, [w:] *Куда идет Россия? Общее и особенное в современном развитии*, red. Т. Заславская, Москва 1997, <http://ecsocman.hse.ru/data/687/679/1219/004Kara-Murza.pdf>.
- Кара-Мурза С., *Советская цивилизация*, Алгоритм, Москва 2011.
- Kowalska A., *Wybrane koncepcje badań cywilizacji, Porównawcze studia cywilizacji*, „The Polish Journal of the Art and Culture” 2012, nr 3.
- Основы евразийства*, Москва 2002.
- События и страны. Советская цивилизация*, <http://vimeo.com/38007456>.
- Сорокин П., *Человек. Цивилизация. Общество*, Москва 1992.
- Stachurka-Geller A., *Koncepcja rosyjskiego euroazjatyzmu i jej współczesni kontynuatorzy*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2008, nr 23, http://www.mpp.org.pl/23/23_3.html.
- Umland A., *Alexander Dugin, the Issue of Post-Soviet Fascism, and Russian Political Discourse Today*, „Russian Analytical Digest” 2007, nr 14.

Imitation vs uniqueness: Selected features of the Soviet civilization in the work of Sergey Kara-Murza

Summary

At the end of the 20th c., ten years after the Soviet Union had collapsed, the famous Russian researcher and social thinker Sergey Kara-Murza offered his opus magnum about the Soviet civilization, written, as he emphasized on the cover, ‘with love towards the Soviet order.’ The author used a lot of sources, statistics and facts (unfortunately rarely cited by him), frequently referring also to the everyday life of ordinary people, as well as some specific events, elite decisions and behavior. The work is rich in his autobiographic memories and observations as well as some strongly accented political views and social-historical ideas. Kara-Murza considers the society that existed on that specific territory from 1917 till 1991 a unique civilization that was deeply rooted, had serious moral foundations and adequate economic base. In his opus magnum Kara-Murza presented both the history of the Soviet civilization and the reasons it failed to survive the changes of the late 20th c. He emphasised its uniqueness, authenticity, independence and the incomparable character of the Soviet order with its collectivity, self-help, community and social justice. Throughout his work he compares these authentic features with pro-Western imitation trends in culture, social life, economy and later politics that were later fatal for the Soviet civilization and ever contemporary Russia.